

HALK BİLİMİNİ ETNOLOJİK VE SOSYOLOJİK YÖNLERİYLE AÇIKLAMAK

Yazan: Roger D. ABRAHAMS

Çev.: Ayça YAVUZ*

Halk bilimi terimi, geleneklerin birikiminden, belirli bir grubun uygulamalarından ya da yarattıklarından miras kalan, kendi grupluluğunun bilgisine sahip olan sosyal birimlerden anlam bulan bir terimdir. Sadece geleneksel uygulama metinleri ve maddesel objeler araştırılmamış, aynı zamanda bunları üretme ve yapma süreci de incelenmiştir. Çoğunlukla, otantik olanın temel nosyonlarını elde etmek adına bunu tercih ettik. Bu nedenle de, orijinalliği yaratmak etnologların odağındaki ilgi alanı olarak kalmıştır. Bu alanda son dönemde çalışanlar, tarihi geçmiş üzerinde daha az odaklanmışlar bununla beraber şimdiki sosyal ve kültürel süreçler üzerinde daha çok durmuşlardır. Böyle bir durumda, halk bilimi üreticiler ve tüketiciler arasında yakın bağların bulunduğu bir sosyal grubun bilgelik ve uygulamasından doğan bir birikim dönemi olarak görülmüştür: maddesel kültür durumunda yapanlar ve kullananlar: anlatıcı kültür bakımından anlatan ve dinleyen.

Geçmişten gelen uygulamaların mevcut kullanıcıları ile ilgilenenler, halk bilimini açıklayan disiplinin temel terimlerine karşı olan iki yaklaşım arasında ayırım yapmaya niyetlidirler. Sosyal terim olarak halkbilimi üzerine yapılan ilk araştırmalar, sosyal yöne daha sonra yapılan araştırmalar ise konunun kültürel boyutuna odaklanmıştır. Burada yapılan ayırım önemlidir, en yalın şekliyle bunun nedeni, birini ya da diğerini vurgulamak geleneğin doğan ürünlerin nasıl ilerlediği ve ürettiğinin tarif edilmesi olarak belirlenebi-

lidir. Halk bilimi incelemesi bu geleneksel verilerin toplanmasıyla başlar. Ancak araştırmacı halkbiliminin ilim yönünü kendi bağlamına yerleştirmek istemesi genel olarak geleneğin hakim olduğu toplumu tanımlayarak kayda alan ya da grubun ifade sistemi içindeki geleneksel uygulamaları ve süreçleri belirterek, yani; sistem ya da etkileşim içinde, bu tip bir davranışın anlam ya da değer ile bütünleştirildiği bir yöntemle bunu yapar. Bu suretle, halkbiliminin incelenebileceği iki daha büyük ve açık yöntem oluyor elimizde: sosyolojik ve etnolojik. Geleneğin, daha büyük bir dünya görüşü ya da ideolojisiyle ilgili olarak, eskiden kullanılan öncelikle sembolik olanın bütün kapsamı ve değer tabanlı yapısı ve de günümüzde kullanılan sosyal düzenlerin nosyonları ve sosyal normlar ve sapsmalar ilintilidir.

İlim terimi, halkbilimi geleneğinin dayandığı kültürel sistemin ifade edici boyutlarına göz atmamıza ön ayak olmaktadır. Diğer taraftan, halk terimini kullanmak, tanımlanabilir sosyal birimler içerisinde var olan böylesi gelenekleri ima etmektedir. Geleneklerin canlandırılmasını gözlemlemek (durum iş ya da oyun, kutlama ya da performans olsun olmasın) canlandırma bağlamında bizleri haberdar etmektedir. Bu aynı zamanda bizlere grubun sınırlarını nasıl tanımlayabileceğimizi gösteren bazı temel bilgiler de sağlamaktadır. Yani, birlikte çalışmak ya da birlikte oynamak (ya da her ikisi de), paylaşılan kuralları ve uygulamaları gözlemlemek yoluyla enerjinin genele yayılması anlamına gel-

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

mektedir. Bunu yapmak için daha önce tecrübe edilmiş bazı aktivitelerin bazı boyutları mutlaka bulunmak zorundadır ve bu suretle, daha önceden varolan bazı beklenti modelleri hem yaratıcının (oyuncu, sahneleyen, zanaatkar) hem de kullanıcının (izleyici, yandaş, tüketici) etkileşimi ile gerçekleştirilir. Bu bağlamda, geleneklerin canlandırılması bizlere grubu ya da toplumu kimlerin oluşturduğu konusunda temel bir fikir sağlaması bakımından yararlıdır.

Dahası, ilimin neleri içerdiğinin araştırılması çoğunlukla bizlere bu grubun kendisini kendisine nasıl sunduğu ve daha sonra kendisini nasıl küçük segmentlere böldüğü ile ilgili olarak en hızlı ve en kuvvetli bilgiyi vermektedir. Bu şekilde basitçe ifade etmeye çalıştığım şey halkbiliminin, kadın ve erkek arasında ya da toplumun genç ve yaşlı üyeleri arasında grup tarafından yansıtılmış bir zıtlık olan bir tarif etme yöntemi içinde yer aldığıdır. Ve öyle görünüyor ki burada en önemli olan nokta, ilim bakımından; birisinin grubun üyesi olmadığını açık şekilde fark etmeye başlayan birisi; onları düşman, yabancı ya da hakir görülenler olarak tarif etmektedir. Bu kişi aynı zamanda, yarı üyelerin, asimle olmuş insanlar, moronlar, suçlular, alkolikler ya da uyuşturucu müptelaları olduğunu da öğrenmektedir. Bu tür etmenleri ortaya çıkartmak suretiyle halkbilimini araştırmak, ilimi toplumun sosyal yapısını anlamak amacıyla kullanmak demektir. Halk bilimi bu bağlamda sosyolojik olarak araştırılır. Diğer taraftan, etnolojik yaklaşım halk biliminin nasıl bir davranış ve uygulama sistemi içinde olduğunu altını çizmektedir. Birçok noktada bulunan örtüşme noktaları ve mecburen araştırmanın açıklayıcı yönü olarak görülmesi gereken gelenek unsurlarının içeriği ve bağlamıdır.

Halkbilimine Etnolojik Bakımdan Yaklaşmak

“Etnoloji belirli bir kültürü tarif etme işidir,” ı.ote Spradley ve McCurdy'nin yaptıkları girişte ise Kültürel Deneyimdir. Bu tarif etme gerçektende açık ve basittir, ve

sanki etnoloji isteyen herkes tarafından yapılabilecek bir şeymiş gibi bir izlenim bırakmaktadır bizler üzerinde. Bir bakıma, her birimiz her zaman etnoloji ile ilgileniyoruz – ne zaman davranışları ya da yapılan işleri gelecekte olanları yeniden hesaba katmak ya da mevcut olaylar hakkında muhakeme yapmak için yeterli bir öz bilinçle gözlemlese etnolojinin içindeyizdir aslında. Ancak profesyonel anlamda halk bilimi ve etnolojiyi birlikte ele almak demek gözlemleyen ve aktaran bir üst düzey bilincin olması ve daha da derine inecek olursak, insan ve insan, insan ve doğa arasında meydana gelen eylem ve etkileşim sisteminin akılda kalan parçası olması demektir. Kültürü, bütün davranış parçacıklarının birbiriyle uyum içinde olduğu bütünsel bir yaşam biçimi olarak görmekteyiz.

Uygun şekilde yapılmış etnolojik tanımlama, eylemin başlangıcı ile sonu ve etkinliğin amacının altını çizen ilişkiler arasındaki organik ilişkilerin varlığını dikkate alır. Bu nedenle, bir sistemin ve yapılacak düzenlemelerin eylemlerin temelini teşkil edeceğini düşünmekteyiz. Etnoloji işi veri toplamak ve toplanan bu verileri, sitem ile olabilecek ilişkileri bakımından materyallerin ayrıntılarını uygun bir şekilde tanımlamak anlamına gelmektedir. Aslında, amaç, bir kültürün yazılı kuralları haline gelmektedir.

Kültür nedir? sorusu genel olarak anlaması kolay ancak özel anlamda yanıtlanması zor bir sorudur. Belirli bir kültür, grup ya da topluluk olma bilinci taşıyan dilin paylaşıldığı bir gruptur. Ancak böylesine kısır kalmış bir bağlamda amacımızı anlatmak demek ortak bir dili olan ve genel olarak aynı ortak faaliyetleri yürüten böylesi yerleri gösteren bir çalışma alanı seçtiğimiz anlamına gelmektedir. Davranış ve uygulama eylemin kendisi kadar kaydedilebilir olduğu için bu gruplar zaten, sistem işleri konusunda hızlı anlayışlar üreterek topluma bir veri kayıt olanağı sağla-

yan bir ortak toplum bilincini zaten geliştirmişlerdir.

Etnolojiyi bu tip bölgelerle sınırlandırarak, kültür adına elimizde bulunan veriler ve halk bilimi adına genişleme zaten mevcut gruplarda meydana gelmektedir. “Kültür” ile anlatılmak istenen “toplum” ve özellikle “bir halk grubu”, büyük ölçüde, bu grupların gerçekte var olduğunu gösteren etnolojilerden elde edilen bilgiler yoluyla belirlemektedir. Bu bölgelerin pek çoğu işlevsel olarak tanımlanmıştır, ancak sınırları arasında kalmamış diğer tür ne sınırlandırılmış bir toplumda yaşayan ne de karmaşık bir toplumun bir segmenti olan birimler ve fertler etnologlar tarafından oldukça az ilgi görmüşlerdir. Etnologun idealini peşinden gitmesi demek, kültürel yapıyı sadece istikrarın sağlanmış olduğu toplumlardan gelen insanların bir araya gelerek eğlendiği ve birbirlerine karşı kendilerini ifade ettikleri bir kavram olarak değil aynı zamanda bütünüyle tanımlanması gereken bir olgu olarak görmesi demektir.

Bir dereceye kadar, halk grubunu oluşturan şeyin çok nosyonlu olmasının değiştirilmiş olması nedeniyle, halk bilimi araştırmasında bu dengesizlik içinde bir değişim meydana gelmeye başlamaktadır. Her ne kadar homojen, kendi bilinç düzeyine sahip tarım toplumu ideal toplama yapımızda kalsalar da, halk bilimciler zaman zaman, bir noktada toplanmış olarak çalışan, oynayan ya da ortak bir şeyler yapan gruplarda, karmaşık toplumlar ve kültürler içinde bulunan yarı zamanlı birimler ve segmentlerin ilmini ortaya çıkararak gözlem yapmışlar ve tanımlamışlardır. Temel olarak, böyle bir çalışma öncelikli olarak toplumun dayanışma duygusuyla ilgili bir çalışmadır.

Elbette ki, sorunlarını etnolojik bağlamda ortaya koyan halk bilimciler ile alan tecrübesinin bir parçası olarak halk bilimi verilerinin toplanmasını faydalı bulan etnologlar arasında önemli bir ifade farkı mevcuttur. Bu farkı en iyi şekilde alan çalı-

şması yapanların enerjilerinin yönlendirildiğini belirterek açığa çıkarabiliriz. Örnek olarak, bir etnograf Yerli Amerikan toplumunun yönetim sistemi ile ilgili olarak özel bir araştırma yapmakla görevlendirilmiş ise, sadece ev içi ilişkilere, kan bağına, kan bağı arası ilişkilere bakmayıp aynı zamanda geleneksel konuşmanın nasıl yönetimdeki karar verme sürecine girdiğini ve yetkilerin ve görevlerin uygulanması bakımından olayın açıklayıcı yönünün genişliğine de bakması faydalı olacaktır. Öte yandan halk bilimci, söz konusu kültürün üyeleri tarafından uygulamaya konulan geleneksel ifade etme edimlerinin ve olgularının bütününe toplayan ve gözlemleyen kişi olarak gerçekten de önce etnolojik görevin farkına varmaktadır. Etnolojik strateji, bu edimlerin, sahnelerin ve olguların bir listesini yapmak için bütün olmalı ve olabildiğince yerli koşullara uygun ve de ifade edici özelliği bulunan formların ve durumların bir envanterini yapmalıdır.

Kültür genel olarak, insanların grup içinde birbirleriyle yaşamalarını sağlamak için ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlanmakta idi. Böylesine geniş bir tanım altında, etnolojik strateji genel olarak toplumun oluşturulması, aile, din, devlet ve ekonominin nasıl işletildiği konusu ile ilgili olarak olabildiğince fazla bilgi sağlayan bir olgu olarak görülmüştür. Son zamanlarda, antropoloji, kültür tanımı içinde kurnaz ancak açıkça ifade edici bir değişime tanıklık etmektedir. Bu yeni tanım diğerleri arasında, geleneksel ürünler ve uygulamalardan ibaret olarak kültüre “kazandırılanların” öneminin altını çizmektedir. Oysaki etnolojide en çok ilgi gören sistemler kültürün kurumları olarak görülmekteydi, şimdilerde ise önde gelen terbiye edilmiş bir olgular bütünü olarak görülmektedir. Yapılaşmış ve düzenlenmiş etkileşimler yoluyla daha geniş sistemler uygulamaya konulmuştur. Yeni etnolog tam olarak tartıştığı “Aile,” insanların birbirlerine karşı gösterdikleri belirli davranışlar ve bazı grup üyelerinin kuralları yıktığında nasıl bir yol izlendiği-

ni gösteren bir olgu olarak tam anlamıyla açıklanmıştır. Etnolojik anlamda eğilimli olan halk bilimciler çok derin bir biçimde, antropologların ve etnologların son zamanlarda gündeme getirdiği bu yeni konulardan etkilenmişlerdir. Günlük yaşantımızda gösterdiğimiz davranışların modellerinin daha büyük gösteri olaylarındaki temel yapı ile ilgili ve tematik olmasından dolayı keşfetme prosedürünün ve analitik tekniklerin nasıl olacağı konusunu anlamaya başlamaktayız. Bu suretle, halk bilimciler ile alt disiplinlerini “iletişim etnolojisi” olarak adlandırılan etnologlar arasında olumlu bir diyalog tesis edilmiştir.

Birkaç Sosyolojik Yaklaşım

Folklorcular, bir grubun sosyal yapısını oluşturma -ve bazen oluşturmama- sürecinde bilginin giriş yollarıyla daha fazla ilgilenmektedirler. Aslında, folklorun sosyal yapısı hakkında verdiği ışık konusunun tahlili folklorcuları folklorun ne kadar dar bir çerçevede tanımlanmakta olmasına karşı daha fazla hassaslaştırmıştır. Bir köylü takımı ile sınırlanan tanımlamalar yaygın etkinlikler vasıtasıyla toplum duygusunu kutlayan herhangi bir okur-yazar olmayan gruba doğru yavaş yavaş genişletilmektedir. Folklor kavramı bile daha geniş olarak oturmuş ve son derece sınıflandırmalı bir topluma daha az bağlıdır. Bununla birlikte, folklorcuları ilgilendirmeye devam eden sosyal bilimler, etnik azınlıklı köylüler ile paylaşımcılar- özellikle; dağlı insanlar, Afro-Amerikalılar, çocuklar, etnik azınlıklar-bilhassa dini bağlantılar yüzünden kendi kuşatılmış bölgelerinde kalmayı tercih edenler. Bu yüzden, Amish ve Shakers gibi Amerika’daki en kapalı toplulukların bazılarının hayatı ve bilgileri hakkında bir hayli bilgi sahibiyiz. Bu kuşatılmış bölgelerin Amerikan düşüncelerinin milli kültürel kimlik duygusunun oluşturulmasında önemli sayılması güçtür. Yine de, bu onların en cazip folklorculara sahip olmaları ve çok küçük olması ile kültürel farklılıklarıdır.

Aynı şey, onların da izolasyonlarında-

ki değerlerin ve yaşam şekillerinin homojenliği ile folklor yaşantılarının ve bilgilerin kentsel olmayan karakterinde; kovboy-lar, örneğin veya keresteciler, denizciler, serseriler, balıkçılar ve madenciler, folklorumsu olarak betimlenmesi yönünden folklorcuların seçmiş olduğu mesleki gruplar, Amerikan toplumunun kökensizlik (ve bazılarının biçare dediği) unsurunu cazip-leştiren, esas olarak erkek meslekleri için söylenebilir. Sosyologlar gibi, folkloristler küçük grupların, serserilerin, sapkınların ve şamatacılarının hayatından büyülenmektedirler. Ancak, sosyolistler sosyal yapının normları ve dengesini en fazla test ettikleri teorik büyülenmenin bu gruplarını inceleme ile uğraşırken, folkloristler yaşamlarının yaratıcı ve üretken boyutu yüzünden bu toplulukları göz önüne aldılar ve performans, şenlik ve eğlencenin başka türlerindeki sosyal izolasyon ve “marjinallik” ile yaratıcılık arasındaki kesin ilişkiden zevk almaktadırlar. Burada da, folkloristler, tam-gün gruplarından daha azı içine alması için “folk” tanımlamalarını genişlettiler- bu durumda, kendi kendine ünvan veren topluluklar (“şamatacılar” “çingeneler”), yaşamlarının bir aşamasında kendilerini, geçici olmak kaydıyla, “outsider” (tarafsızmini grup) konumuna koyan vatandaşlardan veya büyük işçi kitlelerinden oluşan gruplar olmaktadır. Folkloristleri toplum içinde kendini izole etmeye meyilli (veya kendi kendini izole eden) ve çetin koşullar altında birlikte geçirilen zaman miktarı ile doğrudan alakalı olarak kendini grup-içinde daha fazla ifade etmesini sağlayan marjinal pozisyonlardaki insanların merakını çekmektedir. Zaman zaman, meslek üyelerinden elit ve mesleki grupları incelemek için davetiyeler gönderilir, ancak çok azı şimdiye kadar, davete icabet etti.

Bir diğer sosyolojik perspektif, folkloristler tarafından, çoğunlukla etnoğrafik yöntemleri takip eden aynı araştırmacılarca benimsenmiştir. Bu yaklaşım toplumdaki gelenek – desteğinin rolünün, özellikle oyuncunun kullanımları üzerinde yoğun-

laşmaktadır. Bu monoğrafik araştırmaların çoğu şarkılardır. Özellikle güneydeki bulü'cular ve New England ile Kanada'nın Sahil vilayetlerindeki yerel şantörler şarkıların içeriğini toplulukların arasında yaşayan şarkıcının yaşam biçimi ve böyle yaşanırken ve betimlenirken, sosyal roller ile ilişkiler arasındaki benzerlikleri ve farklılıklarla ilişkilendirmeye teşebbüs etmektedirler.

Son olarak, folkloristleri ilgilendiren bir başka sosyal alan – belki de uygulamadan daha fazla teori kurmamızda – folklorun başkalarının ve kendinin basma kalıp olarak betimlemesindeki yöntemler ile ilişkilendirmektir. Burada, William Hugh tarafından yapılan ön inceleme, fazla hikaye bilgisinin belli içeriğinin kendisi ve önemli başkalarının üzerindeki grup tarafından ortaya konan düşüncelerini grup-içi karmaşıklık (veya gizli) ile grup düşüncelerinin grup-dışı (veya harici) zanları (nosyonları) arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran sosyolojik algılamanın önemli unsurlarına işaret etmektedir. Jansen, bu klişe dinamiğe folklorun gizli-harici (veya S-X) faktörü adını vermektedir. O, bir sosyal grubun kendini ifade ettiği ve başkalarının onu tanımlamalarına tepki gösterdiği yöntemlere devam ederek ve bunu böyle bir basmakalıbı kabul ettirenlere sahip olan bu grubun karşı-basmakalıp düşüncesi ile birleştirerek, folkloristlerin grup-içi dinamiklerin anlaşılmasına bir hayli katkıda bulunabileceklerine dikkat çekmektedir. Jansen tarafından belirtilen yolu izleyen folklor araştırmaları bu klişeleşmenin kültürel dinamiğin çok ve başkalarını bu şekilde klişeleştirmeye devam etmenin kötü davranış olduğu durumlarda bile çok “derin” bir boyut olduğuna, düşünce isnadı biçiminin kolayca diğer marjinal yaratıkların; moronlar, ayaşlar, budalalar, deliler, aniden insan ailesinin üyeleri gibi olan filler ve balinalar gibi acayip büyük hayvanların üzerinde; veya halen Amerikan hükümetinin içinde özümlemiş olan ve şakaları ekseriyetle iyi niyetli takılma olarak “kabul

eden” etnik grupların (İtalyanlar ve Lehli-ler gibi) üzerine yönlendirilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Daha sonra, folklorla uğraşmanın etnoğrafik ve sosyolojik yöntemlerinin her ikisi araştırmacının sosyo-kültürel ortama – veya daha fazla etkin olarak – düşünceyi yerleştirmeye daha yakından bakmasına sebep olur. Bunlar gözlemci ve analisti yasa ve gerçek özelliklerin gruplarda nasıl yaşam sürecinin parçası olduğuna ve içinde bu özelliklerin sosyal sorun noktalarının isimlendirildiği; projelendirildiği ve oynandığı en önemli yöntemlerin bazılarının nasıl yansıttığına yönlendirir. Bu güne kadar folklorcular tarafından bugüne kadar geçirilen bu sürecin boyutu oynama yeri, eğlenme yeri ve canlandırma olmuştur. Folklor oyunlarının tarihçesinde derlenen bilgilerin çoğu oyun ortamları ve koşullarından gelmektedir; yine de, folklorcular, bu oyun dünyasının içinde çalıştığı yöntemi keşfetmeye ve tarif etmeye yönelik stratejilerini çok yakın geçmişte geliştirdiler. Bunu yapmak, iş ile oyun arasındaki farklılıkların nasıl tayin edildiğinin daha iyi anlaşılmasını gerektirmektedir.

Ayrıca, birkaç folklorun en ilginç geleneksel tarzlarından bazılarının onların arasından çıktığını kabul etmekte ve grupların içinden çıkmadığında ısrar etmektedir. Örneğin, jaz siyah ve beyaz topluluklarının arasındaki kesişimde ortaya çıktığı sayılan bir müzikal tarzı olup aynı şey denizci şarkıları için de geçerlidir. Fuarlar ve festivallerde başka şekilde birbirini tanımayan insanları birlikte eğlenmeye çağıran olaylardır. Kutlamalar ve festivallerin araştırılmasına olan ilginin artmasıyla, folklorcuların içinde yeni sosyolojik anlayışları göreceğimizden eminiz.